

A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatásáról

Európa minden államában élnek a hivatalostól eltérő nyelvet beszélő, más történelemmel, kultúrával rendelkező kisebb vagy nagyobb népcsoportok, *nemzetiségek*, akiket régebben, de sok helyen még ma is, *kisebbségnek* neveznek. Angliában a vel-szek, skótok, írek, Franciaországban a baszkok és bretonok, Spanyolországban a baszkok, Svédországban a lappok, Finnországban a svédek, Olaszországban osztrákok stb. Ezek valóban kisebbségek az esetek többségében, ami abban is megnyilvánul, hogy nyelvüket csak egymás között használják, műveltségük fejlődését az államhatalom kevésbé segíti elő, ugyanakkor ezek szervezkedéssel, sokszor külső országok támogatásával igyekeznek minél több jogot kivívni a maguk számára.

A nemzetiségek mozgalmi nagyjából egyidősek a kapitalizmus kibontakozásával, mely a szélesebb körű iskolázást is bevezette. Ennek eredményeként az írni-olvasni megtanuló tömegek egyre inkább látták nyelvük, kultúrájuk elnyomását. Ekkor indult meg Európa szerte a nemzetiségek mozgalmi, melyek az anyanyelven történő oktatást, újságokat, könyvkiadást követeltek. Megindult a néprajzi kutatás, mely különösen a népköltészet, népzene területén ért el kimagasló eredményeket. Külön múzeumokban igyekeztek sajátos kultúrájuk bemutatására. Ezek a mozgalmak természetesen nem voltak mentesek különböző nacionalista törekvésektől, melyek sok esetben összekötöttek az állam hivatalos, ugyancsak nacionalista talajból táplálkozó elgondolásaival. Nagy általánosságban kimondhatjuk, hogy a kapitalista állam a nemzetiségi kérdést nem tudta megoldani. Ennek lehetőségét csak a szocialista állam és az azokban érvényesülő *lenini nemzetiségi elvek* teremtették meg.

A lenini nemzetiségi elv alapján ítéljük meg mi is nemzetiségeinket. „Természetesnek tartjuk — írja *Aczél György* —, hogy a hazai szlovák, román, szerb, horvát és német nemzetiségek nemcsak a szélesebb elvi, hanem a nyelvi közösség alapján is ápolják kapcsolataikat Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában stb. élő testvéreikkel. Ugyanígy mi is törekszünk kapcsolatainkat ápolni a szomszédos szocialista országokban élő magyarsággal tankönyvek, könyvek, általában a szellemi élet cseréjének fejlesztésével. Ezt a sajátos kulturális missziót arra az elvi alapra építjük, hogy a szomszédos szocialista országok magyar nemzeti kisebbségeinek kultúrája nemcsak az illető ország szellemi életének, hanem az egyetemes magyar kultúrának is része.”¹

Az utóbbi években ezen a területen különösen sok eredményt tudunk felmutatni és egyre inkább hódít az az elképzelés, amely szerint az egymás országában élő nemzetiségek valóságos hidat képeznek a szocialista országok között. Legszebben jutott ez kifejezésre 1974 tavaszán *Titó* és *Kádár* elvtárs találkozójáról kiadott közleményben: „A két fél hangsúlyozza a magyarországi délszlávok — a horvát, a szlovén, a szerb nemzetiség — és a jugoszláviai magyar nemzetiség jelentőségét és szerepét a két ország baráti kapcsolatainak fejlesztésében. Az eddigi tapasztalatok megmutatták, hogy a nemzetiségek javára tett minden gyakorlati lépés hozzájárult népeink barátságának elmélyítéséhez.”

A magyar néprajztudomány egyre többet tesz nemzetiségeink megismerése és megismertetése területén. 1973-ban létrehoztuk a Magyar Néprajzi Társaságon belül a Nemzetiségi Szakosztályt. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja a Népi kultúra — Népi társadalom című évkönyvének 1973. évi kötetében alapvető tanulmányokban foglalkozott a magyarországi nemzetiségek néprajzi és történeti kérdéseivel. A Corvina a magyarországi négy nemzetiség népművészetéről egy-egy kötetet ad ki anyanyelven, magyarul, valamint németül és angolul. A Magyar Néprajzi Társaság több konferenciát rendezett ezzel kapcsolatban, 1975. év októberében pedig Békéscsabán Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciát rendeztünk, amelyen elsősorban a szocialista országokból vettek részt nagy számmal. Az előadásokat magyar nyelven közre is adtuk. Ugyanebben az évben megindítottuk A magyarországi nemzetiségek néprajza című, anyanyelven megjelenő kiadványsorozatot, amelynek kötetei németül, szerbhorvát-szlovén nyelven, románul és szlovákul jelennek meg. Eddig tíz kötet jelent meg és ezek külföldön és belföldön egyaránt sikert értek el. 1980. IX. 29. és X. 1. között újra Békéscsabán tartjuk meg a II. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciát, melyet máris nagy érdeklődés előz meg. A TIT Országos Néprajzi Választ-

¹ *Aczél György*: Esménk erejével. Bp. 1971. 27—28. old.

mánya kiadványokkal, témavázlatok elkészítésével segíti a nemzetiségi ismeretterjesztést.

Nem vállalkozhatom arra, hogy a magyarországi nemzetiségeket és népi műveltségüket ismertessem, hiszen az egy-egy külön tanulmányt kívánna. Megelégszem azzal, hogy néprajzi kutatásuk néhány kérdését felvessem.

Ezek közül hadd említem meg elsőként a történeti szempontot. Megállapítjuk, hogy a vizsgált nemzetiség mikor került mostani lakóhelyére, honnan vándorolt oda, milyen nagyobb egységből szakadt ki, tartott-e fenn azzal további kapcsolatot. Természetesen az ilyen kutatás nem könnyű feladat és megfelelő történeti ismereteket igényel. De azt hiszem, hogy mindennek megállapítása korántsem elegendő, mert azt is meg kell próbálnunk rekonstruálni, hogy milyen műveltséget hozhattak magukkal és mit találhattak azon a területen, ami új hazájukul szolgált. Természetesen másképpen vetődnek fel a kérdések, ha a vizsgált nemzetiség ugyanazon a helyen él a történeti időktől kezdve, de itt és a továbbiakban elsősorban a telepítés útján mai helyükre jutott nemzetiségekről szeretnék szólni, mert ezek száma — legalábbis Magyarországon — a legjelentősebb.

A helyi néprajzi anyag összegyűjtése a néprajzi vizsgálat egyik oldala, mert ezt össze kell vetni egyrészt azzal, amit magukkal hozhattak, másrészt pedig azzal, amit új hazájukban a környező népcsoportoktól elsajátítottak, és amit mai lakóhelyükön továbbfejlesztettek. Már ebből is világosan kitetszik, hogy milyen bonyolult és sokrétű kérdés a nemzetiségek történeti szemléletű néprajzi vizsgálata. Ezzel kapcsolatban azonban lehetőségünk nyílik bizonyos néprajzi folyamatok tüzesebb vizsgálatára. Gondolok itt a teljes vagy részleges műveltségcserére, a kétnyelvűsége, egy felgyorsult akkulturációs folyamatra, interetnikus kapcsolatokra, diffúziós jelenségek megfigyelésére, az asszimilációs folyamat törvényszerűségeinek feltárására és számos más olyan kérdésre, amelyek a néprajztudomány számára általánosságban is igen fontosak.

Természetesen az ilyen jellegű kutatások — legalábbis nálunk — még ritkán jutottak el addig a szintig, hogy mindezeket a szempontokat figyelemmel kísérik, de a felhalmozott adatokból mintha már eddig is nyílna lehetőség néhány érdekes, bár minden bizonnyal vitatható megállapításra. Az egyik ilyen, hogy az anyagi kultúra lényegesen gyorsabban változik meg, mint a társadalmi, de különösen a szellemi kultúra. Nézzünk ezzel kapcsolatban néhány példát.

A XVIII. század közepe táján az Alföldre települt szlovákok eredeti hazájukban cséphadaróval csépeltek és csűröket építettek, melyben ezt a munkát sokszor egész télen át végezték. Alig telt el néhány év, az Alföldön már nyomtatják a gabonát, mert ennek a környéknek ez az eljárás felett meg leginkább. Ugyanígy jártak el a Duna középső folyása mellé települt németek is, akik a nyomtatás munkájában mesterré váltak, úgy, hogy közülük sokan messze földre eljártak lovaikkal részében történő nyomtatást vállalni.

Nagyjából ugyanebben az időben települtek Tokaj-Hegyaljára olyan sváb-alemann telepesek, akik eredeti hazájukban is szőlőművelők voltak. Mégis e tájon nem az ottani szőlőművelési és borkezelési gyakorlatukat folytatták, hanem alkalmazkodtak a helyi eljárásokhoz olyan mértékben, hogy Észak-Hegyalján a legjobb vincerétek napjainkban is közülük kerülnek ki.

Bár igaz az, hogy a munkamódot, szerszámok jelentős részét és az alapvető termelési eljárásokat a jövevények általában átvették, de az is kétségtelen, hogy egy-egy szerszámot meg is honosítottak. A Nagy Magyar Alföldön egy bizonyos kaszaüllöt, villát német, illetve szlovák formának neveztek, melynek elterjesztésében bizonyára jelentős részük volt a betelepülőknek.

De míg a termelésben sok mindent új környezetüktől kölcsönöztek, addig az anyagi kultúra más területein sokkal többet megőriztek eredeti hagyományukból. Így a házépítésben és berendezésben sok régi és csak arra a nemzetiségre jellemző részlet megmaradt. Hasonlóképpen, amennyire a nyersanyag engedte, az ételféleségek is elkerültek a gyors változást. Úgy látszik, hogy ez az egyik olyan terület, ahol a hagyományok rendkívül erősen élnek.

A társadalmi és családszervezet az anyagi kultúrával szoros kapcsolatban tükrözi annak változásait. Eppen ezért a nemzetiségek esetében a magukkal hozott hagyományok e területen viszonylag gyorsan eltűntek, hasonlultak ahhoz, ami többségi környezetüket is jellemezte. A jobbágyfelszabadítás előtt a feudális rendszer a családszervezetet is erősen befolyásolta, majd később a gazdasági fejlődés hasonló lehetőséget teremtett a nemzetiségeknek, mint az ország más lakosainak.

A népi díszítőművészettel már más a helyzet, mert a nemzetiségek egyéni vonásait jórészt megőrizték, illetve jellegzetes módon továbbfejlesztették. Így Magyarországon gondoljunk csak a délszlávokat annyira jellemző gyönyörű szöttesekre és himézésekre, az ezekkel szorosan összefüggő jellegzetes népviseletre. Itt azonban nem annyira az elválasztó, megkülönböztető vonásra, hanem egy olyan jelenségre szeretném felhívni a figyelmet, mely az együttélő népek közös kapcsolatait világítja meg. A Zempléni-síkságon a múlt század második feléből ismerjük a marhaszarvból készült túlók olyan jellegzetes, díszített formáját, mely kapcsolataiban egészen a Hortobágyig követhető. A magyarokéval teljesen megegyező mintakincső, de szlovák, illetve kárpátukrán felíratú példányok is szép számmal ismeretesek az ettől északra, illetve északkeletre elterülő vidékekről. A múltban ezt a kutatók saját népük alkotásának tulajdonították, amihez a másik kettő csak átvétel útján jutott hozzá. Az igazság pedig az, hogy mindhárom nép pásztorai sokat találkoztak és érintkeztek egymással, így együtt alakították ki ezt a stílust, amelyhez mindegyik hozzáadta a maga jellegzetes vonásait.

De választhatunk egy másik példát is. Békés megyében találjuk egész Magyarországon az egyik legszebb, leggazdagabb, legszínesebb festett és faragott parasztbútort. Ebben egyesül mindaz, amit e táj nemzetiségei, főképpen a szlovákok a magyarokkal együtt alkottak. Itt tehát másról van szó, mint egyszerűen interetnikus hatásról, az egyik vagy másik oldalról történő átvételről. Itt két vagy több népi műveltség alkotó találkozásának vagyunk tanúi, amely olyan eredményeket hozott, ami minőségileg nemcsak új, hanem több is annak összegenél, amelyből kiindult. Az ilyen alkotó folyamatot eddig csak feltételezett törvényszerűségeinek feltárása a jövőben kutatásnak egyik fontos feladata lesz.

A nemzetiségek népi műveltsége a legtöbb saját és sajátos vonást a folklór területén mutatja fel, ami több okból is természetesnek tekinthető, hiszen ez mint a felépítmény egy része, lassabban változik. Átalakulását a nemzetiségek sajátos, sokszor szigetszerű helyzete még inkább késlelteti. Egészen természetes, hogy más nyelvet beszélők és más népi kultúrával rendelkezők által körülveve fokozott mértékben ragaszkodtak saját szellemi hagyományaikhoz. Ezek sok esetben még akkor is megmaradtak, ha a nemzetiség kétnyelvű, vagy éppen egészen elhagyta anyanyelvét.

A gyermekjátékok és -dalok ahhoz a területhez tartoznak, ahol a nemzetiségi hagyományok sokáig élnek és csak az utóbbi időben, a népi gyermekjátékok általános háttérbeszorulásával kezdtek jelentőségükből veszíteni. A számos felsorolható példa közül csak egyetlen egyet említek meg. A Tokaj-Hegyaljára települt sváb-alemann lakosság fiataljai még kétszáz év múlva is megtartották nagybőjt első vasárnapján az ún. karika-vasárnapot. Ekkor tölgyfából készült fadarabokat, karikákat meggyújtva egy hosszú bot segítségével messze hajítottak. Ezt Buchenbachban (Baden) szinte napjainkig gyakorolták, amint arról egy néprajzi filmből alkalman volt meggyőződni.

Hasonlóképpen a népzene, a néptánc és a népköltészet területén is bőségesen találunk kutatnivalót és igazában ez az a terület, ahol eddig is a legeredményesebb munkát végeztek és végzik a nemzetiségek néprajzának kutatói. Gondoljunk csak azokra a gyűjteményekre, melyeket nálunk szlovák, német, román, délszláv anyagból kiadtak és legutóbb arra a gazdag gyűjteményre, melyet a magyarországi románok szólás és közmondás kincséből kézbevehettünk. Így van ez azonban máshol is és nem véletlen, hogy Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában és Ausztriában is elsősorban népköltészeti, népzenei, néptánc kiadványok látnak napvilágot a magyar nemzetiség hagyományos alkotásaiból.

A felsorolt néhány példa — amelyek számát természetesen még bőven lehetne szaporítani — meggyőzhet bennünket arról, hogy a nemzetiségi kutatások különösen alkalmasak az egyetemes néprajztudomány néhány elvi kérdésének megvilágítására, szinte kísérletszerűen lehet a felgyorsult folyamatokat vizsgálni. Az adott ország néprajzi képét nemcsak változatosabbá teszi a nemzetiségek sokszínű kultúrája, hanem számos lehetőséget ad az interetnikus folyamatok megfigyelésére. Annak az országnak a néprajza pedig, amelyikhez nyelvileg és népi kultúrájukat tekintve a nemzetiségek tartoznak, olyan archaikus és önálló fejlődésből adódó vonások megismerésével gazdagodik, amit saját területén megtalálni már nem lehet. A legfontosabb a néprajzi adatok feltárása az adott nemzetiség számára, hiszen ezekből kiválogatva a haladó és az új kultúrába beépíthető vonásokkal, tovább tudja alakítani sajátos nemzeti műveltségét.